



TAVU JA LAUSE – TUTKIMUKSIA KAHDEN SEKVENTIAALISEN PERUSYKSIKÖN OLEMUKSESTA SUOMALAISESSA VIITTOMAKIELESSÄ

TOMMI JANTUNEN

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOSSA
30. ELOKUUTA 2008

Tutkimukseni käsittelee suomalaisen viittomakielen kielioppia. Tarkasti ottaen tarkastelen tutkimuksessani kahden kielitieteen peruskäsitteen, *tavun* ja *lauseen*, olemusta suomalaisessa viittomakielessä. Työn aihepiiri lienee omiaan saattamaan monet turhautuneisuuden tilaan. Kielioppi on monelle kouluajoilta tuttu kirosana, ja esimerkiksi tavusta keskustelu *viitottua* kieltä käsittelevässä tilaisuudessa voi ehkä useammastakin vaikuttaa alkavan houretilan oireelta. Pohjimmiltaan tutkimuksessani on kuitenkin kyse hyvin yksinkertaisista asioista, jotka motivoituvat kiinnostuksestani kahteen kysymykseen: miten mitata viittomien pituutta

ja miten viittomat järjestyvät suomalaisen viittomakielen lauseissa? Tähän päivään asti näihin kysymyksiin ei ole suomalaisen viittomakielen tutkimushistoriassa vastattu, olettaen että ne on edes esitetty.

Käyn aluksi läpi yleisesti suomalaisen viittomakielen tutkimushistoriaa kielitieteen näkökulmasta. Tämän jälkeen selvitän oman tutkimukseni lähtökohtia ja ennen kaikkea tutkimukseni suhdetta edeltävään suomalaisen viittomakielen kieliopilliseen tutkimukseen. Tätä taustoitusvaihetta seuraa varsinaisten tutkimuskohteideni, *tavun* ja *lauseen*, lähempi käsittely, jossa annan vastauksia muun muassa hetki sitten esittämieni kysymyksiin viittomien pituuden mittaamisesta ja suomalaisen viittomakielen lauseiden viittomajärjestyksestä. Lopuksi sanon sanasen tutkimukseni hyödyistä.

▷

SUOMALAISEN VIITTOMAKIELEN TUTKIMUSHISTORIASTA

Suomalaisen viittomakielen moderni kielitieteellinen tutkimus käynnistyi Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksella 1980-luvun alussa. Vaikka aktiivinen tutkijajoukko ei ole koskaan kasvanut kämmenellistä suuremmaksi, on tutkimuksessa vajaan kolmenkymmenen vuoden aikana silti ehditty käsitellä jo varsin monia kielen osa-alueita: tutkittu on tiettyjä kieliopillisia perusasioita, lapsen kielen omaksumista, kielen historiaa ja muutosta, nimitystä sekä sosiolingvistiikkaa eli kielen yhteisölliseen luonteeseen liittyviä seikkoja. Lisäksi vahvasti edustettuna alalla on ollut sanakirjatyö. Viime aikoina tutkimus on alkanut levitä myös keskusteluntutkimuksen sekä kielen opetuksen ja oppimisen tutkimuksen suuntaan.

Väitöskirjani edustama kieliopillinen tutkimus on ollut alusta saakka vahvasti fonologiavetoista. Tämä tarkoittaa, että tutkimuksessa on sen alkuhetkistä asti keskitytty puhuttujen kielten äännejärjestelmää vastaavan kieliopin osa-alueen, siis kielen pienimpien rakenneyksiköiden eli tässä tapauksessa käsimuotojen, paikkojen ja liikkeiden tarkasteluun — lähinnä niiden kartoitukseen ja konkreettiseen luettelointiin. Kiinnostus fonologiaan on nähtävissä muun muassa siinä, että kolmesta toistaiseksi valmistuneesta humanistisen alan kielitieteellisestä väitöskirjasta — Ritva Takkisen (2002), Bertold Fuchsin (2004) ja Päivi Rainõn (2004) väitöskirjasta — jopa kaksi on liittynyt fonologian alaan: Takkisen ja Fuchsin väitöskirjat.

Suomalaisen viittomakielen kieliopista on tutkittu myös morfologiaa eli muotooppia. Morfologisen tutkimuksen selkeä painopiste on ollut suomalaisen viittomakielen sanaluokkien, nominaalien ja verbaalien,

olemassaolon ja olemuksen selvittämisessä. Työtä sanaluokkien parissa on tehnyt etenkin Terhi Rissanen (1985, 1998).

Kieliopin kolmas ja ehkä laajin osa-alue, syntaksi eli lauseoppi, on pysynyt tutkimuksessa toistaiseksi kulkemattomana korpimaana. Tämä on aiheuttanut turhautuneisuutta etenkin suomalaisen viittomakielen opetuksessa, sillä siltä on puuttunut lauseita ja niiden rakennetta koskeva perustieto, jota perinteisesti on pidetty kielenopetuksen kulmakivenä. Suomalaisen viittomakielen tutkimuksen historiassa syntaksin pitkää tutkimattomuutta voidaan pitää eräänlaisena kuriositeettina.

TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

Oman tutkimukseni suhde edellä luonnehdittuun suomalaisen viittomakielen kieliopilliseen tutkimusperinteeseen on kahtalainen: tutkimukseni sekä jatkaa tätä perinnettä että laajentaa sitä. Yleisesti ottaen sidoksen perinteeseen voidaan ajatella olevan selkein tavun käsittelyssä: tutkimala tavua jatkan suomalaisen viittomakielen fonologian perinteikstä kartoitusta. Lauseen tarkastelua voidaan puolestaan pitää askeleena kohti uutta: lauseen käsittely avaa keskustelua tähän asti tutkimattomana pysyneestä syntaksista.

Tutkimukseni sidos perinteeseen voidaan nähdä myös käänteisesti. Tästä näkökulmasta tutkimukseni poikkeaa perinteestä eniten juuri tavua käsittelevässä fonologisessa osiossaan ja nojaa perinteeseen eniten lauseen käsittelyssä. Näkökulma on ymmärrettävä ensinnäkin siten, että tavua ei ole omaa vuonna 2005 valmistunutta lissensiaatintyötäni lukuunottamatta suomalaisessa viittomakielessä aikaisemmin käsitelty; tavututkimusta on harrastettu eniten amerikkalaisen viittomakielen parissa. Toisaalta vaikka lausetta ei ole suomalaisessa viittomakielessä aikaisemmin tutkittu, on

suomalaisen viittomakielen sanaluokkia jo kartoitettu; sanaluokkia koskeva tutkimus on välttämätön pohja lauseen käsittelylle, ja oman lausetutkimukseni perusta onkin Rissasen nominaaleja ja verbaaleita koskevassa työssä.

Yksityiskohtaisempia sidoksia oman tutkimukseni ja aikaisempien tutkimusten välillä on löydettävissä myös teoreettis-
menetelmälliseltä tasolta. Alkuhetkistään lähtien suomalaisen viittomakielen kieliopillisessa tutkimuksessa on korostettu kielen ilmiöiden omaehtoista, luonnollisella kielellä tapahtuvaa kuvausta. Tätä niin kutsutun *peruskielioppiteorian* viitekehukseen nojaavaa traditiota jatkan myös omassa tutkimuksessani: vältän tiukkaa sitoutumista mihinkään tiettyyn formalismiin, ja tavuun ja lauseeseen liittyvät tavoitteeni ovat monessa mielessä juuri kuvauksellisia. Jatkuvuus ja olemassaolevan tutkimustiedon hyödyntäminen heijastuu myös käyttämäni aineistoon. Perusaineistoni koostuu Suomalaisen viittomakielen perussanakirjaa (1998) varten kootusta materiaalista, joskin myös muun materiaalin kerääminen ja käyttäminen on ollut tarpeellista.

Teen perinteeseen myös harkittuja irtiottoja. Aineistoa kerätessäni ja käsitellessäni olen esimerkiksi halunnut välttää suomalaisen — tai suomalaisenkin — viittomakielen tutkimuksen tapaa rajautua käsittelemään vain viitotun signaalin manuaalisia eli käsillä tuotettuja osasia. Toinen keskeinen irtiotto, joka on heijastunut myös tutkimukseni otsikkoon, on se, että olen keskittänyt työssäni ensisijaisesti kielen ajallisesti jäsentyvän eli niin sanotun sekventiaalisen rakenteen perusteiden tutkimukseen. Sekventiaalista rakennetta ei ole suomalaisessa viittomakielessä juuri tutkittu. Tutkimusta on pikemminkin luonnehtinut kiinnostus kielen rakenteelliseen samanaikaisuuteen eli simultaanisuuteen. Se on näkynyt etenkin fonologiassa, jossa

1980-luvulta alkaen on korostettu rakenneyksiköiden — siis käsimuotojen, paikkojen ja liikkeiden — samanaikaista toteutumista ja tästä näkökulmasta myös niiden luettelointia. Laajemmassa mittakaavassa voidaan spekuloida myös sillä, onko kiinnostus simultaanisen rakenteen kartoitukseen ehkä ollut osasy syy siihen, miksi syntaksi — kielen klassinen sekventiaalisuuden eli peräkkäisen järjestyksen osa-alue — on pysynyt näinkin pitkään tutkimattomana.

TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tutkimukseni päätavoitteena on määritellä tavun ja lauseen käsitteitä suomalaisen viittomakielen näkökulmasta, ottaa kantaa tavun ja lauseen rooliin suomalaisessa viittomakielessä ja luoda näin pohjaa erityisesti suomalaisen viittomakielen sekventiaalisen rakenteen fonologiselle ja syntaktiselle perustutkimukselle. Hieman epäsuorempana yleistavoitteena on suomalaisen viittomakielen nostaminen osaksi tavun ja lauseen olemuksesta käytävää yleisempää kielitieteellistä keskustelua. Tavoitteet olen työssäni purkanut kuudeksi tutkimuskysymykseksi:

Tavu

1. Miten tavu tulisi suomalaisessa viittomakielessä määritellä?
2. Millaisia tavurakenteita suomalaisessa viittomakielessä on?
3. Mitä voidaan sanoa tavun roolista suomalaisessa viittomakielessä?

Lause

4. Mistä näkökulmasta lausetta on hyödyllistä lähestyä suomalaisessa viittomakielessä?
5. Millaisia lauserakenteita suomalaisessa viittomakielessä on?
6. Mitä voidaan sanoa lauseen roolista suomalaisessa viittomakielessä?

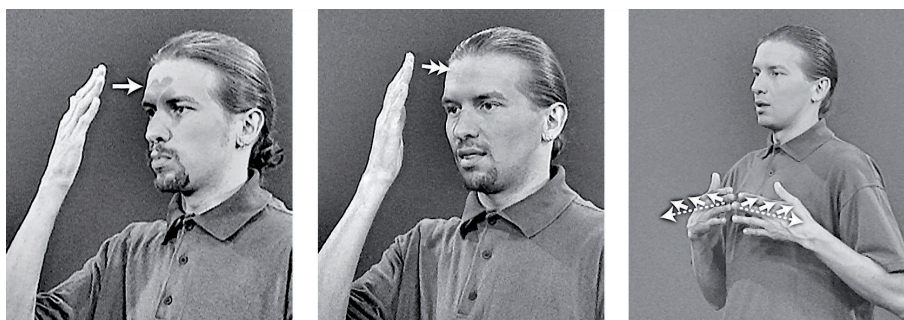
Käyn seuraavaksi läpi vastauksia muutamisiin tutkimuskysymyksiini. Aloitan tavusta ja sen määritelmästä sekä sen roolista suomalaisessa viittomakielessä.

TAVU SUOMALAISESSA VIITTOMAKIELESSÄ

Tutkimuksessani määrittelen suomalaisen viittomakielen tavun yhtä sekventiaalista fonologista liikettä vastaavaksi viittomavirran jaksoksi. Hieman yleistajuisemmin tavun voidaan ajatella olevan yksi käden tai muun artikulaattorin, esimerkiksi pään, tuottama liikejako. Näkemykseni mukaan viitotun kielen tavu poikkeaa muodollisesti siis hyvinkin paljon puhutun kielen tavus-

ta, joka on monesti yhden vokaalin ja sitä edeltävän ja seuraavan konsonanttiaanteen jono.

Tavun olemusta suomalaisessa viittomakielessä voidaan havainnollistaa kuviossa 1 esitettyjen viittomien avulla. Viittomassa MUSTA käsi liikkuu kerran otsan edestä otsalle. Tämä tarkoittaa, että viittomassa on yksi sekventiaalinen fonologinen liike eli käden tekemä liikejako. Viittoma MUSTA on siis yksitavuinen. Viittomassa TIETÄÄ käsi taas liikkuu kaksi kertaa peräkkäin otsan edestä kohti otsaa. Viittoma TIETÄÄ sisältää kaksi sekventiaalista fonologista liikettä eli on kaksitavuinen. Saman logiikan mukaisesti viittoman ONNELLINEN voidaan sanoa olevan kolmitavuinen.



Kuvio 1. Suomalaisen viittomakielen viittomat (vasemmalta oikealle) MUSTA, TIETÄÄ ja ONNELLINEN. Kuvat Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan (1998) artikkeleista 2, 3 ja 173.

Suomalaisen viittomakielen tutkimuksessa tavua ei ole toistaiseksi pidetty kovinkaan tärkeänä yksikkönä. Omassa tutkimuksessani kuitenkin väitän, että tavulla on suomalaisessa viittomakielessä keskeinen rooli ja että se on välttämätöntä ottaa mukaan suomalaisen viittomakielen kielioppia koskevaan keskusteluun. Perusteluksi väitteelleni esitän, että tavu on ainoa yksikkö, jolla juuri viittomien pituutta — tarkasti ottaen fonologista pituutta — voidaan yksiselitteisesti mitata. Muut potentiaaliset käsitteet tai yksiköt eivät

tehtävään monitulkintaisuutensa vuoksi sovellu.

Suurin osa suomalaisen viittomakielen viittomista on perusmuodossaan pituudeltaan yksi- tai kaksitavuisia. Suomalaisen viittomakielen perussanakirjassa esimerkiksi yksitavuisia, viittoman MUSTA kaltaisia viittomia on noin 65 prosenttia ja kaksitavuisia, viittoman TIETÄÄ kaltaisia viittomia runsaat 30 prosenttia. Viittoman ONNELLINEN kaltaiset kolmitavuiset viittomat ovat sanakirjassa edustettuna vain muutaman prosentin osuudella.

LAUSE SUOMALAISESSA VIITTOMAKIELESSÄ

Työssäni käsittelen kahdentyyppisiä suomalaisen viittomakielen lauseita: yksinkertaisia lauseita ja näitä rakenteeltaan astetta monimutkaisempia topiikki–kommentti-lauseita. Yksinkertaisia, tyyppiin *Nainen videoi miestä* kuuluvia transitiivilauseita olen tutkinut erityisesti sana- eli viittomajärjestyksen näkökulmasta. Tutkimukseni perusteella viittomien järjestyminen ei ole suomalaisessa viittomakielessä yksiselitteistä, vaan se riippuu sekä kielen sisäisestä että ulkoisesta kontekstista. Äärimmäisen kontrolloiduissa olosuhteissa tuotetuissa yksinkertaisissa lauseissa viittomat kyllä pyrkivät järjestyämään samalla tavalla, kuin mikä on esimerkiksi suomen kielen perussanajärjestys, mutta jo heti astetta luonnollisemmissa kielenkäyttötilanteissa variaatiomahdollisuuksien määrä kasvaa. Aivan täysin vapaata viittomien järjestyminen ei jokapäiväisessä kielenkäytössäkään silti ole. Rakenteellisesti täydellinen yksinkertainen väitelause ei voi esimerkiksi koskaan alkaa verbaaliviittomalla. Lauseen alkuun vaaditaan aina nominaalinen, perustapauksessa tekijää ilmaiseva yksikkö.

Yksinkertainen lause on kiistatta olemassaoleva lausetyyppi suomalaisessa viittomakielessä. Työssäni kuitenkin esitän, että sillä ei toistaiseksi ole suomalaisen viittomakielen kielitodellisuudessa kovin keskeistä roolia. Perustelen väitettäni muun muassa sillä, että esimerkiksi täydelliseen transitiivilauseeseen kuuluvat kaksi pakollista nominaalista elementtiä jäävät — tai ainakin toinen näistä jää — todellisessa kielenkäytössä monesti ilmaisematta. Tätä havainnollistaa esimerkissä (1) glossattu jakso [MINÄ KATSOA-YLHÄÄLTÄ-ALAS]. Merkityksen 'minä katson tietokoneruutua' ilmaisemiseen käytetyn lauseen keskiössä oleva verbaali KATSOA vaatii oletusarvoisesti seurakseen tekijää ja kohdetta ilmaisevat

nominaaliviittomat. Tekstissä näistä realistuu kuitenkin vain toinen, tekijää ilmaiseva MINÄ-viittoma. Seuraus on, että lause jää rakenteeltaan vajaaksi.

- (1) TIETOKONE / MINÄ KIRJOITTA-NÄPPÄIMISTÖLLÄ / MINÄ KATSOA-YLHÄÄLTÄ-ALAS / PAREMPI ...
'Lukiessani koneelle kirjoittamaani tekstiä huomasin, että [kahden kappaaleen olisi parempi olla päinvastaisessa järjestyksessä...]' (Suvi 4/2; Suvin käännös)

Topiikki–kommentti-lauseet, joita esimerkissä (1) edustaa tekstinalkuinen kolmen viittoman jakso [TIETOKONE / MINÄ KIRJOITTA-NÄPPÄIMISTÖLLÄ], olen työssäni analysoinut yksinkertaisen lauseen laajennuksiksi. Lauseissa topiikki — kuten esimerkin TIETOKONE — on kommenttia ilmaisevan yksinkertaisen lauseen eteen sijoittuva ja siitä lyhyellä tauolla (symboli »/») erotettu lauseke. Topiikin tehtävänä on asettaa tulkintaviitekehys sitä seuraavalle pääasialle. Kohdan (1) alussa oleva topiikki TIETOKONE esimerkiksi rajaa kirjoittamisen koskemaan juuri tietokoneen, ei esimerkiksi kirjoituskoneen tai tekstipuhelimen, näppäimistöä.

TUTKIMUKSEN HYÖDYISTÄ

Uskallan väittää, että suuren yleisön keskuudessa kielten tutkimusta pidetään usein itsepölytteisenä pyörän uudelleenkeksintänä vailla konkreettista hyötyä. Uskaltaudun lisäksi jatkamaan, että aina tämä mielipide ei välttämättä ole täysin perusteeton. On kuitenkin olemassa kieliä, kuten suomalainen viittomakieli, joissa normaalisti itsensänselvyyksinä ottamamme kieliopilliset perusasiat ovat vielä selvittämättä. Tällaisten kielten kohdalla näen kieliopillisen tutkimuksen välttämättömyytensä.

Yksi tutkimukseni tulosten konkreettisimmista hyödyntämispaikoista on epäilemättä suomalaisen viittomakielen kieli-

▷

opetus. Suomea koulussa opiskellut henkilö pystyy melko vaivatta luonnehtimaan esimerkiksi sanaa *kissa* pituudeltaan viisikirjaimiseksi tai kaksitavuiseksi, ja englantia koulussa opiskelleelle englannin sanajärjestyssääntö subjekti–predikaatti–objekti on tarjolla suhteellisen välittömästi. Suomalaisen viittomakielen kieliopetuksessa vastaavaa tutkimustietoa viittomien ja lauseiden rakenteesta ei toistaiseksi ole ollut saatavilla. Kieliopetuksessa on turvaututtu parhaimmassakin tapauksessa vain opettajien vaihtelevaan kieli-intuitioon.

Tutkimukseni antaa mahdollisuuden verrata suomalaista viittomakieltä entistä tarkemmin myös muihin kieliin. Tämä lisää tietoa kielestä ilmiönä, ihmisyyden perustana. Tutkimukseni nojalla näyttää esimerkiksi siltä, että suomalaisella viittomakielellä ei ole rakenteellisesti kovinkaan paljoa yhteistä meille tuttujen eurooppalaisten kielten ja esimerkiksi suomen kanssa. Sen sijaan, muun muassa topiikki–kommentti-rakenteensa puolesta, suomalainen viittomakieli näyttäisi muistuttavan hyvinkin paljon esimerkiksi mandariinikiinaa. Eikö tällainen tieto tee lopulta myös maailmastamme astetta tutumman paikan? ■

LÄHTEET

FUCHS, BERTOLD 2004: *Phonetische Aspekte einer Didaktik der Finnischen*

Gebärdensprache als Fremdsprache. Jyväskylä Studies in Humanities 21. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

RAINÖ, PÄIVI 2004: *Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakieliyhteisössä*. Deaf Studies in Finland 2. Helsinki: Kuurojen Liitto ry. [html-pohjainen CD-ROM].

RISSANEN, TERHI 1985: *Viittomakielen perusrakenne*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 12. Helsinki: Helsingin yliopisto, yleisen kielitieteen laitos.

— 1998: *The categories of nominals and verbals and their morphology in Finnish Sign Language*. Lisensiaatintyö. University of Turku, Department of Finnish and General Linguistics.

Suomalaisen viittomakielen perussanakirja. Toimittanut Anja Malm. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 104. Helsinki: Kuurojen Liitto ry ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1998.

Suvi = Suvi – Suomalaisen viittomakielen verkkosanakirja. [Helsinki:] Kuurojen Liitto ry 2003. Verkkójulkaisu: <http://suvi.viittomat.net>.

TAKKINEN, RITVA 2002: *Käsimuotojen salat. Viittomakielisten lasten käsimuotojen omaksuminen 2–7 vuoden iässä*. Deaf Studies in Finland 1. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.

TOMMI JANTUNEN *Tavu ja lause. Tutkimuksia kahden sekventiaalisen perusyksikön olemuksesta suomalaisessa viittomakielessä*. Painamaton väitöskirja. Jyväskylän yliopisto 2008.

Yhteystiedot:

Suomalainen viittomakieli, kielten laitos, PL 35 (F), 40014 Jyväskylän yliopisto

Sähköposti: tommi.j.jantunen@jyu.fi